

ПОЛТАВСЬКИЙ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ МОНАСТІР

ПУТІВНИК • GUIDE-BOOK

Poltava Khrestovozdvyzhensky Monastery

ПОЛТАВСЬКИЙ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ МОНАСТИР

Путівник

З благословення Преосвященнейшого єпископа Полтавського та Миргородського ФІЛИППА

УДК 271 (036) (477.53)

ББК 86.3-6+86.29(4Укр-4Пол)

Ця книжка-путівник, розроблений у вигляді екскурсійного маршруту, стане Вам у нагоді під час знайомства з унікальною пам'яткою української барокової архітектури Хрестовоздвиженським монастирем міста Полтави.

Найголовніші віхи історії монастиря, його визначні об'єкти виділені у тексті шрифтом. Крім того, зіркою (*) позначені об'єкти найвищого рівня уваги — пам'ятки архітектури національного значення.

Путівник видано в рамках Міської міжгалузевої комплексної програми «Полтава туристична» на 2008-2010 роки з нагоди 1020-річчя хрещення Київської Русі.

*Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. Путівник.
— Полтава: ФОП Говоров С. В., 2008, 32 с.*

- © Автор та упорядник тексту **Віталій Павлов**
Комп'ютерний набір та верстка **Сергій Говоров**
- © Фото **В'ячеслав Самсонов, Сергій Говоров**
Полтава, 2008

ПОЛТАВСЬКИЙ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКИЙ МОНАСТІР

Згідно переказів мати візантійського імператора Костянтина Великого свята рівноапостольна Олена віднайшла в IV столітті в Єрусалимі печеру, в якій розкопали три хреста і неподалік від них дошку з написом: «Ісус Назорей, Цар Іудейський». Щоб дізнатися, який з трьох — Хрест Спасителя, Єрусалимський патріарх Макарій став підносити їх по черзі до тяжкохворої жінки. Від двох хрестів ніякого дива не відбулося, коли ж поклали третій — жінка відразу одужала. В такий спосіб дізналися про справжній **Чесний Хрест Спасителя**. Того ж дня на цвинтар несли померлого і коли на труну поклали третій хрест — небіжчик ожив. Таким чином **Господь показав Животворну силу Свого Хреста**.

Згодом на місці хрестних страждань Ісуса Христа була зведена церква Гроба Господнього, а патріарх Макарій вперше запровадив **свято виносу Хреста на подвір'я церкви та Воздвиження, тобто підняття його над головами віруючих**. Це одне з великих свят Православної Церкви. У наші дні його відзначають **27 вересня**, цей день — **храмове свято обителі**. В пам'ять про отримання Хреста Господнього установлений піст, щоб поглибити благоговійний спогад хрестних страждань Спасителя.

«...А дзвони б'ють, а дзвони калатають!
Здається, небо й землю розхитають.
І тут, і там, і десь аж на горі
Далекі дзвони б'ють в монастирі.

Той монастир недавно збудували.
Там дзвони є на різні голоси.
Його Пушкар з Іваном фондували,
Раніш були ліси там та ліси...!»

Ліна Костенко «Маруся Чурай» (1982 р.)

Ідея повного відособлення від мирського життя притаманна майже усім стародавнім релігіям світу, проте особливого значення вона набуває у християнстві. Вперше в Західній Європі **«усамітнена оселя»**, що **в перекладі з давньогрецької — «монастир»**, з'являється у III столітті. Появу першого монастиря в Київській Русі відносять до часу прийняття християнства святим рівноапостольним князем Володимиром, тобто до кінця X століття. 1062 року була заснована в майбутньому головна монастирська обитель Русі — Києво-Печерська. Тривалий час розвиток монастирського життя був перерваний монголо-татарською навалою. Лише на межі кінця XVI — на початку XVII століть справа поширення монастирів набуває нових масштабів.

Особливою прихильністю до православ'я в Україні відзначалось подружжя Михайла та Раїни Вишневецьких. Уроджена Могилянка, двоюрідна сестра Київського митрополита Петра Могили, Раїна Вишневецька — мати горезвісного Яреми — стала відомою як засновниця трьох найбільших монастирів Центральної Гетьманщини: Густинсько-Прилуцького (1600 р.), Ладинсько-Підгірського (1616 р.) та Мгарсько-Лубенського (1619 р.)¹. Навіть у бурхливі роки Визвольної війни проти магнатської Польщі в Україні продовжують засновувати нові монастирі, до їх числа належить Полтавський Хрестовоздвиженський.

Княгиня Р.Вишневецька
(р.н. невід. — 1619) Фото
з часопису «Київська
Старовина» за 1887 р.

Свою історію монастир розпочав понад 350 років тому, коли **у 1650 році** з ініціативи полтавців вихідцями Мгарсько-Лубенського Спасо-Преображенського монастиря на чолі з ігуменом Калістратом в пам'ять про перші перемоги над поляками **на**

М. Пушкар
(р.н. невід. — 1658)
Полтавський полковник.
Худ. Є.Путря, 1994 р.

одній із полтавських гір засновано чоловічу обитель в ім'я Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього². Відтоді Полтавський монастир стає найпівденнішим серед так званих городянських, тобто полкових монастирів Гетьманщини XVII століття. Кошти на його розбудову надали полтавські міщани та козацька старшина на чолі з Іваном Іскрою, Іваном Крамарем, полковником Мартином Пушкарем. **Благословив будівельні роботи по зведенню ще тоді дерев'яного монастирського комплексу Київський митрополит Сильвестр Косів³.**

Шлях до Монастирської Гори прокладено через мальовничий Задихальний Яр, що **згадується в російськомовній повісті Т.Шевченка «Близнецы».** Як художник Археографічної комісії Київського університету Св. Володимира **Тарас Григорович влітку 1845 року відвідав Полтаву,** де виконав два малюнки: «Будинок І.Котляревського» та «Воздвиженський монастир». Згодом обидва малюнки Кобзаря увійшли до збірки його робіт — альбому «Мальовнича Україна». Старе полкове місто та монастирську гірку розділяє природний, пологий, тому важкий для подолання Задихальний яр. На дні Задихального яру протікає правобережна притока Ворскли річка-струмок Полтавка, сучасна назва Тарапунька. Від неї походить творчий псевдонім одного із учасників акторського комедійного дуету радянських часів Штеп-

Т. Шевченко
Автопортрет, 1845 р.

Воздвиженський монастир

Мал. Т.Шевченка, 1845 р.

селя і Тарапуньки — Юрія Тимошенка, уродженця Полтави. **На схилах яру притулились Кривохатки — район колишнього поселення монастирських селян⁴**. Дістатися гори з боку Полтави можна єдиною дорогою-серпантином, що в народі має подвійну назву: «Мала воєнно-грузинська дорога» або «Тещин

Вид монастиря. Фото початку ХХ ст.

Карл XII (1682-1718 рр.)
Король Швеції.

Гравюра Е.-С. Хейфса. Поч. XVIII ст.

Петро I (1672-1725 рр.)

Гравюра Я. Хубракена 1724 р.
з портрета К. Моора.

язик». В обох випадках мається на увазі ступінь крутизни схи-
лу та хвилястість під'їзду до монастирського комплексу.

За своє багатовікове існування монастир був свідком бага-
тьох, інколи драматичних, подій вітчизняної історії. Перші
ченці обителі відзначались неабиякою мужністю та стійкістю
духу. Хоча ареною протистояння в період Хмельниччини висту-
пало передусім Правобережжя України, Лівобережжя при-
ховувало не менше небезпечних пригод, як з боку кримських
татар, так і від власних «землячків». В полтавський період Ве-
ликої Північної війни (1700-1721 роки), **в травні 1709 року,
монастир стає резиденцією Карла XII**⁵. За однією з версій
саме біля стін монастиря напередодні Полтавського бою швед-
ський монарх отримав важке поранення у ногу, що разом з ін-
шими доленосними для шведів прорахунками й призвело до
їхньої поразки під Полтавою⁶. Вже **після бою монастир відві-
дав і Петро I**. Бажання царя влаштувати на Полі битви новий
монастир в ім'я Святих Апостолів Петра і Павла ледь не стало
фатальним у долі вже існуючої обителі⁸. Остаточного відвернути
загрозу закриття монастиря вдалося лише у 40-х роках XIX
століття. Тодішній Малоросійський генерал-губернатор князь

Князь
М. Рєпнін-Волконський.
Худ. Т. Шевченко, 1843 р.
(копія з роботи Й. Горнунга)

Микола Рєпнін-Волконський зазначав: «...якби по волі Петра збудували другий чоловічий монастир, то полтавський Хрестовоздвиженський став би зайвим по народонаселенню та стану міста»⁹.

Вирішальний наступ по обмеженню монастирських земельних володінь здійснив уряд Катерини II. Згідно указу імператриці з **1764 року** села Розсошенці, Буланове, Триби, Семенівка (суч. Кротенки) та біля двох тисяч монастирських селян перейшли під юрисдикцію урядової Колегії економії маєтностей духовенства. Сама **обитель згідно штатної реформи отримала другокласну категорію**, яка, окрім іншого, передбачала щорічне виділення на її утримання 600 крб.

Впродовж 2-ї пол. XVIII століття Полтавський монастир став значним просвітницьким центром Півдня Гетьманщини, у витоків якого стояв Слов'яно-Херсонський архієпископ, грек за походженням, Євгеній Булгаріс — особистий приятель французького просвітника Вольтера, колишній бібліотекар Катерини II¹⁰. Завдяки його старанням **монастир мав найбільшу в регіоні книгозбірню**, до якої входили навіть видання Острозької друкарні XVI-XVII століть. **Під егідою монастиря в Полтаві діяла школа півчих, згодом — духовна семінарія**, випускниками якої були батько Миколи Гоголя Василь Гоголь-Яновський, відомий перекладач, поет, публіцист Микола Гнедич, деякий час навчався

Катерина II. Російська імператриця.
Худ. Д. Левицький, 1783 р.

Полтавський Хрестовоздвиженський монастир.
Гравюра поч. XVIII ст.

засновник нової української літератури Іван Котляревський. *Наприкінці XIX століття* чисельність монастирської братії становила сорок ченців. Головним джерелом існування обителі, як і колись, був обробіток і здача в оренду землі, загальною площею понад 200 гектарів. *При монастирі діяли* невеличка

Видъ монастиря и окрестности.

Привѣтъ изъ Полтавы.

Вид на монастир з передмістя Кривохатки (суч. сел. Вороніна).
Фото початку XX ст.

*столярна майстерня, швейна, притулок для священно- і церковнослужителів, училище для сліпих*¹¹.

В роки громадянської війни червоний терор войовничих атеїстів не оминає монастиря. Після декількох пограбувань *обитель була оголошена «притулком контрреволюції» і 1923 року зачинена*¹². В 30-х роках монастирське подвір'я перетворено на дитячу трудову колонію НКВС. В колишніх монастирських келіях поселяються малолітні злочинці та безпритульні. *У 1942 році монастирське життя на деякий час поновлюється, відтоді монастир стає жіночим*, після того, як громада черниць оселилась в напівзруйнованій обителі.

Влітку 1960 року монастир поглинає нова хвиля боротьби з церковними установами:

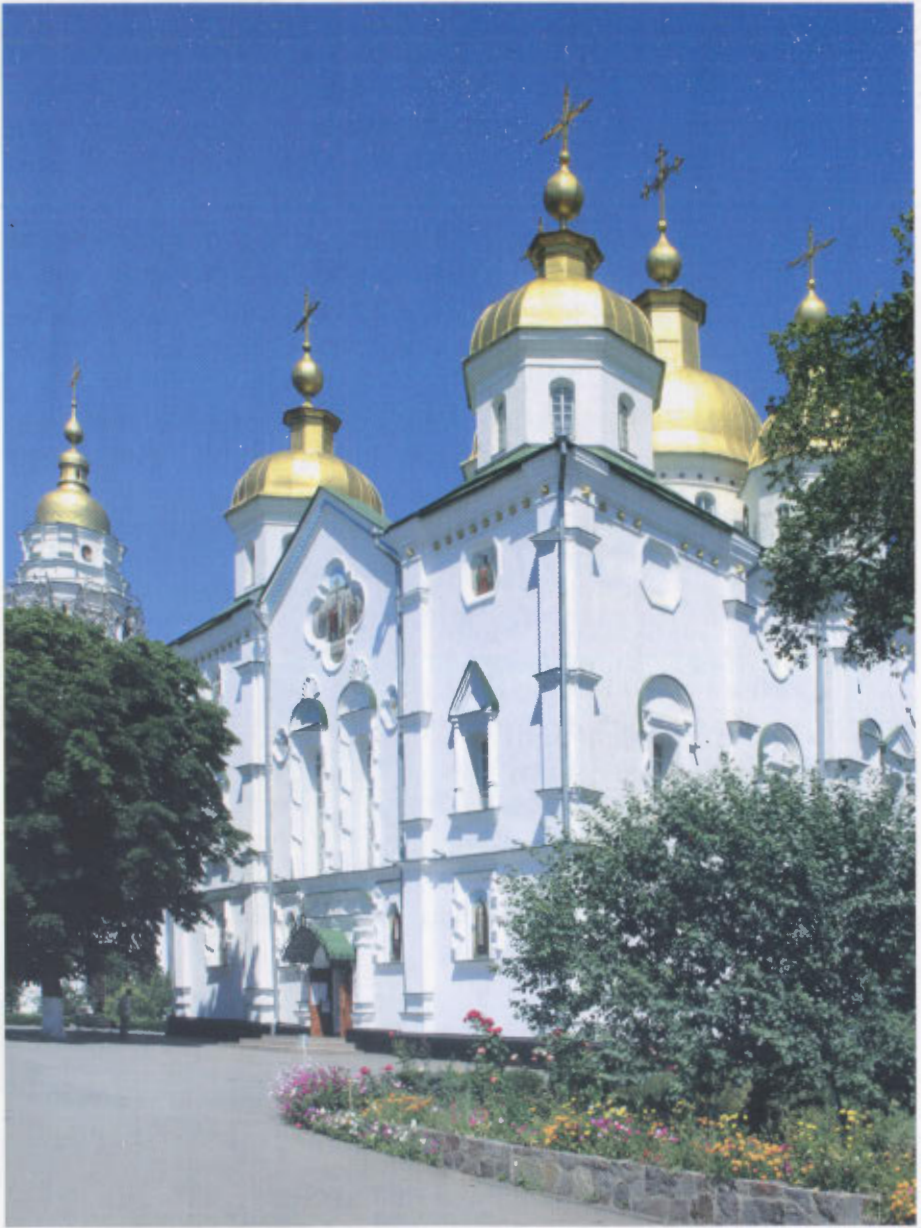
вісімдесят сім черниць у супроводі конвою з комсомольських активістів вивезено до Лебединського жіночого монастиря, що на Черкащині¹³. Спустілі монастирські споруди займає філіал Полтавської обласної психіатричної лікарні ім. О.Мальцева. Останнє, що знаходиться в монастирі напередодні його відродження — склади обласного об'єднання

Собор і колокольня монастиря в 50-і роки ХХ ст.

«Медтехніка». *27 вересня 1991 року, на Воздвиження*, після багатьох років запустіння *в монастирі відправлена перша Божественна Літургія*. А 19 грудня монастир був повністю повернутий громаді черниць.

Нині благодатна сила відродженої обителі огорне Вас відразу, як тільки-но переступите поріг монастирської брами. Серед зелені саду, буяння квітів, ніби підпираючи прозоре небо, величаво підносять свої золотаві бані монастирські церкви.

Першою Вас зустрічає найраннішня висотна споруда Полтави — *монастирська надбрамна дзвіниця 1786 року*^{*14}. Автор проекту архієпископ Никифор Феотокі полтавською дзвіницею прагнув відтворити найвищу окрему дзвіницю на теренах тодішньої Російської імперії — «Велику дзвіницю» Києво-Печерської Лаври. Висота київського прототипу — майже 97 метрів, полтавська дзвіниця *заввишки* — 47¹⁵. Н.Феотокі, до речі автор декількох підручників з прикладної математики та фізики, підрахував, якщо на київську дзвіницю, згідно переказів, пішло біля 5 мільйонів цеглин, то полтавська потребувала близько 2,5.

Подібно до київського прототипу полтавська дзвіниця має чотири яруси, кожен з яких прикрашають колони різних типів античного ордеру:

1-й ярус — найбільш масивний, з рустованих стін і колон доричного ордеру;

2-й і 3-й — відповідно колони іонічного та корінфського ордерів;

4-й ярус — циліндричний.

Дзвіниця Полтавського монастиря належить до числа найкращих архітектурних творінь періоду бароко. Так само як і київська, полтавська дзвіниця мала десять дзвонів, найпотужніший, вагою понад 6,5 тонни, був відлитий ще наприкінці XVIII століття (не зберігся)¹⁶. Понині вважають, що калатання дзвонів-кампанів (назва дзвону за церковним статутом) відганяє нечисту силу та сприяє швидкому одужанню людини.

На третьому ярусі дзвіниці влаштовано оглядовий майданчик, куди можна піднятися сходами XVIII століття і помилува-

Монастирська дзвіниця

тися чудовими навколишніми краєвидами.

Найбільш вишуканий другий ярус дзвіниці. Окрім ліпного рослинного оздоблення він містить фігурки двох янголів, що з легкістю тримають імператорську корону — данина пошани до Катерини II, яка відвідала обитель разом з Г. Потьомкіним, О. Суворовим та М. Кутузовим, повертаючись до столиці після кримської мандрівки 1787року¹⁷. На цьому ж ярусі з початку XIX століття знаходилась чудодійна ікона **Скорботної Богоматері Уповання всіх кінців Землі** майстра Даниїла Московченка. Слава про неї була поширена далеко поза межами губернії, що спричиняло величезний потік прочан до обителі. Невдовзі в дзвіниці освятили престол і так виникла невеличка церква. Стражденні вірували, що після молебню перед іконою вони отримають розраду для душі та зцілення від недугів¹⁸. На превеликий жаль, під час громадянської війни стінописна ікона Богородиці була втрачена. Збереглася копія — келійний образ єпископа

Ікона Скорботної Богоматері
Уповання всіх кінців Землі

Полтавського та Прилуцького Василя Зеленцова (11 липня 1997 року Св. Синодом Української Православної Церкви

Декоративні оздоби другого ярусу

причислений до лику священномучеників). Нині чудодійне зображення Богородиці розміщується в монастирському Соборі, її молитвеною покровительством оберігається Хрестовоздвиженська обитель і місто Полтава.

Пам'ятник **Василіу Зеленцову**, єпископ Прилуцький, вікарій Полтавської єпархії (січень 2007 року, скульптори Д. Коршунов, В. Голуб, архітектор В. Шулик, подвір'я Св. Макарійського кафедрального собору)

Хрестовоздвиженський Собор

Південніше дзвіниці знаходиться справжня архітектурна перлина монастирського комплексу — **Хрестовоздвиженський Собор***, будівельні роботи по спорудженню якого тривали впродовж **1689-1709 років**. Зведення головного храму обителі велось коштом декількох полтавських полковників та двох українських гетьманів Івана Самойловича і Івана Мазепи. Остаточного архітектурного вигляду Собор набуває після полтавського періоду Північної війни коштом Василя Кочубея — сина страченого генерального судді Василя Леонтиївича Кочубея. У подальшому Собор неодноразово реконструювали, особливо після руйнувань завданих в роки Великої Вітчизняної війни. На сьогодні Хрестовоздвиженський Собор має шість опорних пілонів, які несуть циліндричну систему з семи бань, розташованих у вигляді Хреста: дві бані поставлені по краях центрального порталю, інші

п'ять — щільно прилягають до центральної бані. Характерною особливістю східнослов'янської церковної архітектури є завершення храму непарною кількістю бань, у даному випадку їх сім в ім'я семи Священних Таїнств та семи Вселенських Соборів. **Хрестовоздвиженський Собор Полтавського монастиря — єдиний на Лівобережній Україні храм, що зберігся до наших днів,**

В.Л.Кочубей. Ген. писар, ген. суддя Лівобережної України, ктитор обителі Худ. Т. Шевченко, 1859 р.

І. С. Мазепа. Гетьман України. Засл. худ. України М. Підгорний, 1992 р.

який має сім бань циліндричної форми.

Площа Собору становить 366 квадратних метрів, його довжина 30 метрів, висота до центральної бані — 28 метрів¹⁹.

Архітектурною особливістю Собору є те, що він не має головного й другого рядного фасадів, усї його сторони в

мистецькому плані рівноцінні²⁰. Портал храму архітектурно майже не підкреслений і знаходиться на лінії бічних стін. Система декору Собору містить профільовані пілястри, фігурні наличники навколо вікон з трикутними фронтонами, ліпний рослинний орнамент. Сукупність методів декору, їх розташування відповідають стилю українського бароко²¹.

Земну оселю Царя Небесного в східній частині Собору відокремлював позолочений на всю висоту церкви **Іконостас, виконаний впродовж XVIII століття** майстрами: художником В. Реклинським (30-ті рр. ст.), народним умільцем Самуїлом (60-ті рр. XVIII ст.), різьбярем С. Шалматовим (70-й рр. XVIII ст.). До жовтня 1917 року Собор мав чотири престоли: головний — Хрестовоздвиженський, Святого Миколи, Благовіщенський

Вікна та портал Собору

Іконостас Хрестовоздвиженського Собора. Фото 30-х рр. XX ст.

та Іоанна Хрестителя. 1931 року соборний іконостас *знищений*²². Обабіч іконостасу у срібно-мідних ковчегах були вміщені святині Хрестовоздвиженської обители — частки мощей Святих Іоанна Златоуста і Василя Великого²³. В середині храму, праворуч від головного входу, східці вели до соборної усипальниці найбільш шанованих світських і церковних діячів краю серед XVIII — I-ї пол. XIX століть. В усипальниці Хрестовоздвиженського Собору покоїлись:

екзархії Молдаво-Влахійської місцєблєуститель, член Св. Синоду

архієпископ Катеринославський та Херсонський Амвросій (А.Серебренніков, 1738-1792 рр.);

уродженець Полтави єпископ Могильовський та Полоцький Афанасій (Ф.Вольховський II, 1741-1801 рр.)²⁴

Нетлінні мощі обох Святителів у 1943 році згоріли під час відступу німецько-фашистських загарбників разом з будівлею полтавського Краєзнавчого музею, куди вони потрапили після пограбування усипальниці на початку 20-х років. Імовірно тоді ж сплюндровано й старе монастирське кладовище, що знаходилось поміж дзвіни-

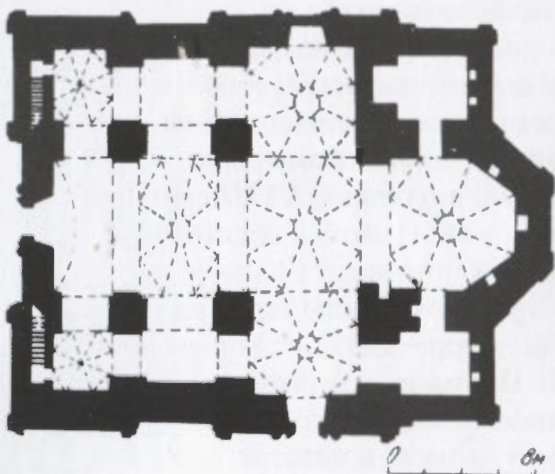

Схема Хрестовоздвиженського Собора

Афанасій (Вольховський).
Єпископ Могильовський та Полоцький.
Худ. А. Збаранский, 2003 г.

Амвросій (Серебренніков).
Архієпископ Катеринославський
та Херсонський.

цею та собором. Прах померлих, а серед них були навіть родичі О.Пушкіна і М.Гоголя, у пошуках скарбів був викинутий з домовин, могильні плити розтягнуті на господарські потреби, у тому числі і на покриття доріг. Неподалік північної брами обителі із залишків могильних плит складено невеликий меморіальний курган на честь похованих тут полтавців та знищеного некрополя.

**Пам'ятний знак на честь знищеного
монастирського некрополя**

За п'ятдесят метрів на південь від Собору стояла одна із найкрасивіших у місті серед мурованих однокора Свято-Троїцька церква, зведена у 1750 році замість дерев'яної²⁵. З середини XIX століття церква мала три престоли: Святої Трійці, Святої Варвари Великомучениці та Архіс-

тратига Михаїла. В роки Великої Вітчизняної війни церква зруйнована, відновлена за проектом архітектора Ю. Олійника у 1999 році. Того ж року, 4 липня новобудову освятив митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан).

У відновленій усипальниці Свято-Троїцької церкви знаходяться поховання:

- ректора Київської духовної семінарії, намісника Києво-Печерської Лаври архієпископ Іоанна (О.Петін, 1813-1889 рр.), він найбільше очолював Полтавську кафедру — майже 25 років;
- ректора Самарської духовної семінарії, настоятеля Чернігівського Єлецького монастиря єпископа Тихона (П. Клітін, 1835-1896 рр.);
- ректора Московської духовної семінарії, архієпископа Тульського Парфенія (П.Левицький, 1858-1922 рр.);
- митрополита Полтавського і Кременчуцького Феодосія (Дикун-Ваколюк, 1926-2001 рр.).

Тут також вміщені чотири ікони з іконостасу Воздвиженської церкви села Шилівка Решетилівського району, які були випадково віднайдені вмонтованими у підлогу одного з районних клубів області, а саме: ікони Святого Стефана, Воскресіння Хрестового, Богоматері з Немовлям та Святої Варвари Великомучениці.

Неподалік Свято-Троїцького храму стоїть зовні не примітна трапезна церква в ім'я Святого Симеона Богоприїмця, зведена

Свято-Троїцька церква

Іконостас Троїцької церкви

у 1887 році на кошти іркутського купця Інокентія Котельникова в пам'ять про рано померлого сина Семена²⁶, Родина мала надію вилікувати хворого на туберкульоз хлопчика під сонцем Криму, але їй так і не судилося туди дістатися — Семен помирає в дорозі, у Полтаві. Перед смертю син благає батька поховати його на монастирському подвір'ї, мальовничий краєвид якого йому дуже сподобався. І.Котельников не тільки виконує останню волю сина, а й переїхав на постійне помешкання до Полтави, став одним із головних меценатів Хрестовоздвиженської обителі, за що і був удостоєний звання почесного громадянина міста. Згідно заповіту Інокентія Семеновича у 1902 році він був похований біля могили сина на старому монастирському цвинтарі (обидві могили не збереглися)²⁷.

До комплексу споруд Хрестовоздвиженського монастиря також входять корпус келій — одноповерховий будинок вздовж західної брами обителі та двоповерховий будинок Троїцької общини. До 1917 року приписною до обителі вважалась церква Святого Сампсонія Странноприїмця (1856-1908 рр.), що на Шведській Могилі (на сьогодні окремо діючий храм)²⁸.

Сампсоніївська церква

Нині настоятельницею Хрестовоздвиженської обителі є ігуменія Галина (Біляк). Молитвами і працею матушки ігумені, двадцяти насельниць обителі тримається монастирське господарство, яке передбачає повне задоволення своїх потреб. Монастир має окрім власної землі на території обителі 2,5 га орендованої (під городину), невеличкий скот-

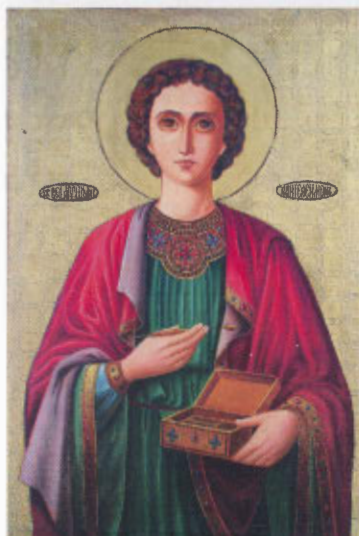
ний двір, пташник. Усі відновлювальні роботи виконуються за власний кошт та на добровільні пожертвування городян міста.

Богослужіння в монастирі здійснюються щоденно, вранішні молитви та Божественна Літургія в наступному порядку:

Панорама монастирського комплексу. Січень 2003 р.

Ікони, що належали монастирю до 1960 р. Потім знаходились у Золотоношському жіночому монастирі (Черкаська область). Повернені монастирю в серпні 2003 р.

Великомученик Пантелеймон

Великомученик
Георгій Победоносець

Святитель
Іннокентій Іркутський

- у будні о 7 годині;
- у суботу — 730;
- у неділю та святкові дні о 8 годині.

Після Божественної Літургії — замовлені молебні і панахиди. Вечірнє Богослужіння розпочинається о 16 годині.

Найбільш шановані святкові дні обителі:

27 вересня — Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього (храмове свято);

Свята Трійця — престольне свято Троїцького храму (перехідний);

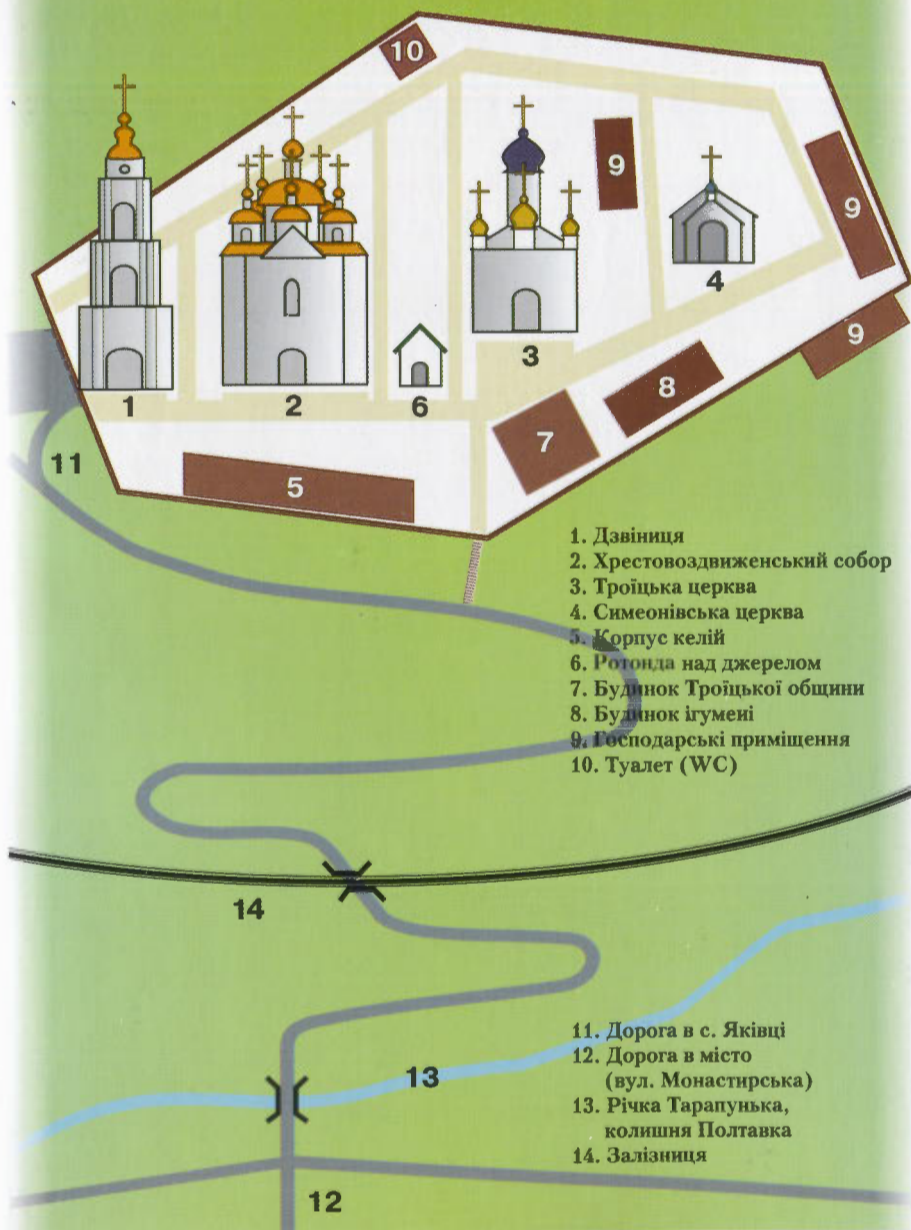
15 лютого — пам'ять Св. Симеона Богоприємця — престольне свято Симеонівського храму;

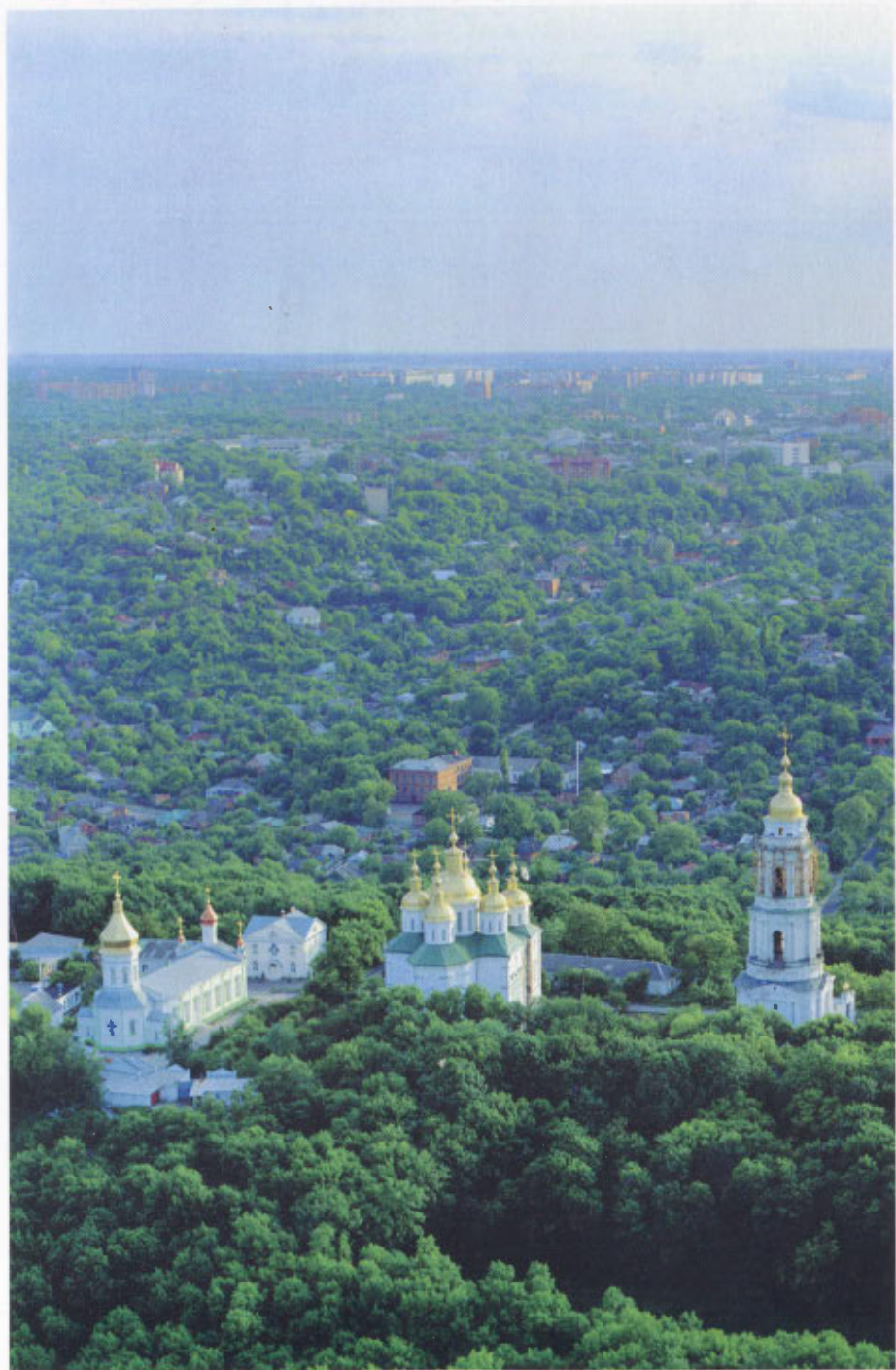
6 листопада — святкування в честь чудодійної ікони Скорботної Богоматері Уповання усіх кінців Землі.

Іконостас Хрестовоздвиженського Собора. Сучасний вигляд

Карта-схема Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря

POLTAVA KHRESTOVOZDVYZHENSKY MONASTERY

(Monastery of the Exaltation of the Cross)

The monastery was originally built 350 years ago, when in 1650 the cloister for monks in the name of Exaltation of the Honest and Resuscitating Cross of the God was founded on one of Poltava hills to commemorate the first victories over the Poles. The monastery was built on the initiative of Poltavites by the people from Mhar — Lubny Saviour — Transfiguration monastery headed by Father-Superior Kalistrat. From those times the Poltava monastery became the most southern one of the so called town, that is regiment monasteries of the Hetmanate in the XVIIth century.

The money for its construction was given by Poltava lower-middle citizens and Cossack starshyna (senior commanders) headed by Ivan Iskra, Ivan Kramar, colonel Martyn Pushkar.

The construction work of the then wooden monastery complex was blessed by Kyiv Metropolitan Silvestre Kosiv.

During its many century existence the monastery has witnessed a lot of historical events, sometimes quite dramatic. Its first monks were especially courageous and firm in their spirit. Though the right bank of Ukraine was the main place of opposition in the time of Khmelnytsky being the Hetman, the left bank (eastern) part was not safer taking into account the raids of Crimean Tatars and danger from countryside. During the Poltava period of the Great Northern War (1700-1721), in May 1709 the monastery became the residence of the Swedish King Charles XII. According to one of the versions he was heavily wounded at the foot near this place on the eve of Poltava battle, which, together with other errors led to the defeat of the Swedish army. After the battle Peter the Great (Peter I) visited the monastery.

Котляревський — семінарист. Картина П.М. Горобця, олія, 1950 р.

During the second half of the XVIIIth century the Poltava monastery became an important centre of enlightenment in the south of the Hetman state. One of the founders of this centre was Slavonic-Kherson arch-bishop, Greek by nationality, Engenii Bulgaris, a personal friend of the French enlightener Voltaire and the former librarian of Catherine the Great (Catherine II). Owing to his efforts, the monastery had the largest library in the region. There were even the books of the XVIth-XVIIth centuries from Ostrog print shop. Under the aegis of the monastery there was a school for choristers and later a theological seminary.

During the civil war, the monastery witnessed the «red terror» of militant atheists. After several robberies, it was proclaimed the refuge of counter-revolution and in 1923, was closed. In the 1930s, the monastery yard was turned into children's labour colony of NCVS (Ministry of Internal Affairs). Juvenile delinquents and

homeless children settled in former monks' cells. In 1942 the monastery life resumed for a definite period of time, from that time it became the monastery for women after a community of nuns settled in its half-destroyed buildings. In summer 1960, the monastery witnessed a new period of struggle with theological establishments: 87 nuns under escort of Komsomol activists were sent to Lebedyn convent in Cherkasy region. The buildings were occupied by the affiliate of Poltava regional hospital for mentally handicapped.

The warehouses of the regional association, «Medtekhnic» («Medical equipment»), were located here before its revival. On December 19, 1991, the first liturgy was held in the monastery after many years of desolation.

The first thing you see on the territory is the earliest tall construction in Poltava, **the monastery bell tower above the gate built in 1786***. The author of the project archbishop Nikifor Feotoki, tried to recreate the highest separate bell tower in the Russian empire, «the Great bell tower» of Kyiv Pecher Lavra. The

Монастирський комплекс з Панянської гірки. Фото поч. XX ст.

height of the Kyiv prototype is nearly 97 metres, **Poltava bell tower** is 47 metres.

The most exquisite is the second tier of the bell tower. Besides moulded plant decoration, it contains the figures of two angels, easily holding the Emperor's crown of Catherine II who visited the monastery together with G. Potyomkin, O. Suvorov, and M. Kutusov after her return to the capital from the Crimean travel in 1787. There was the miraculous **icon of Our Mournful Lady Rapture of all the ends of the Earth** on the same tier which was painted by Daniil Moskovchenko at the beginning of the XIXth century.

Unfortunately, during the civil war the wall painted icon was lost. There is a copy – the cell image painted by order of the bishop of Poltava and Pryluky, Vasyl Zelentsov (on July 11, 1997, he was canonized). At present, the miraculous image of Our Lady is in the monastery Cathedral; Poltava and Khrestovozdvizhensky monastery are under its protection.

A real architectural pearl of the complex – **Khrestovozdvizhensky cathedral*** is located to the south of the bell tower; it was built from 1689 to 1709.

At present, the cathedral has six support pylons which bear the cylindrical system of seven domes (cupolas) located in the form of the cross; two domes are at the edges of the central portal and the other five are close to the central dome. The construction of cathedrals with unpaired number of domes is a peculiar characteristic for east Slavonic church architecture; in this case, there are seven of them which coincides with seven sacred sacraments and seven oecumenical councils. Khrestovozdvizhensky cathedral of Poltava monastery is the only one on the territory of the left bank of Ukraine existing until the present which has seven domes of cylindrical form.

The area of the cathedral is 366 square meters, its length is 30 metres, height to the central dome is 28 metres. The iconostasis was made during the XVIII th century; in 1931 it was ruined.

One of the most beautiful churches in the city was **one-domed stone Trinity church**, located 50 metres south of the cathedral. It was erected in 1750 instead of a wooden one. From the XIXth century the church had three altars of Saint Trinity, Saint Great Martyr Barbara and Archistratig Mikhail.

During the Second World war the church was destroyed; it was rebuilt by the project of the architect Yu. Oiynyk in 1999. The same year, on July 4, the new building was sanctified by the metropolitan of Kyiv and all Ukraine Volodymyr.

One-storied building with cells located along the western monastery gates and two-storied building of Troitska community are also part of Khrestovozdvizhensky monastery complex. The church of Saint Sampsoniy (1856-1908), situated near the Swedish Grave, also belonged here till 1917. At present it is a separate church.

The most respected holidays in the monastery:

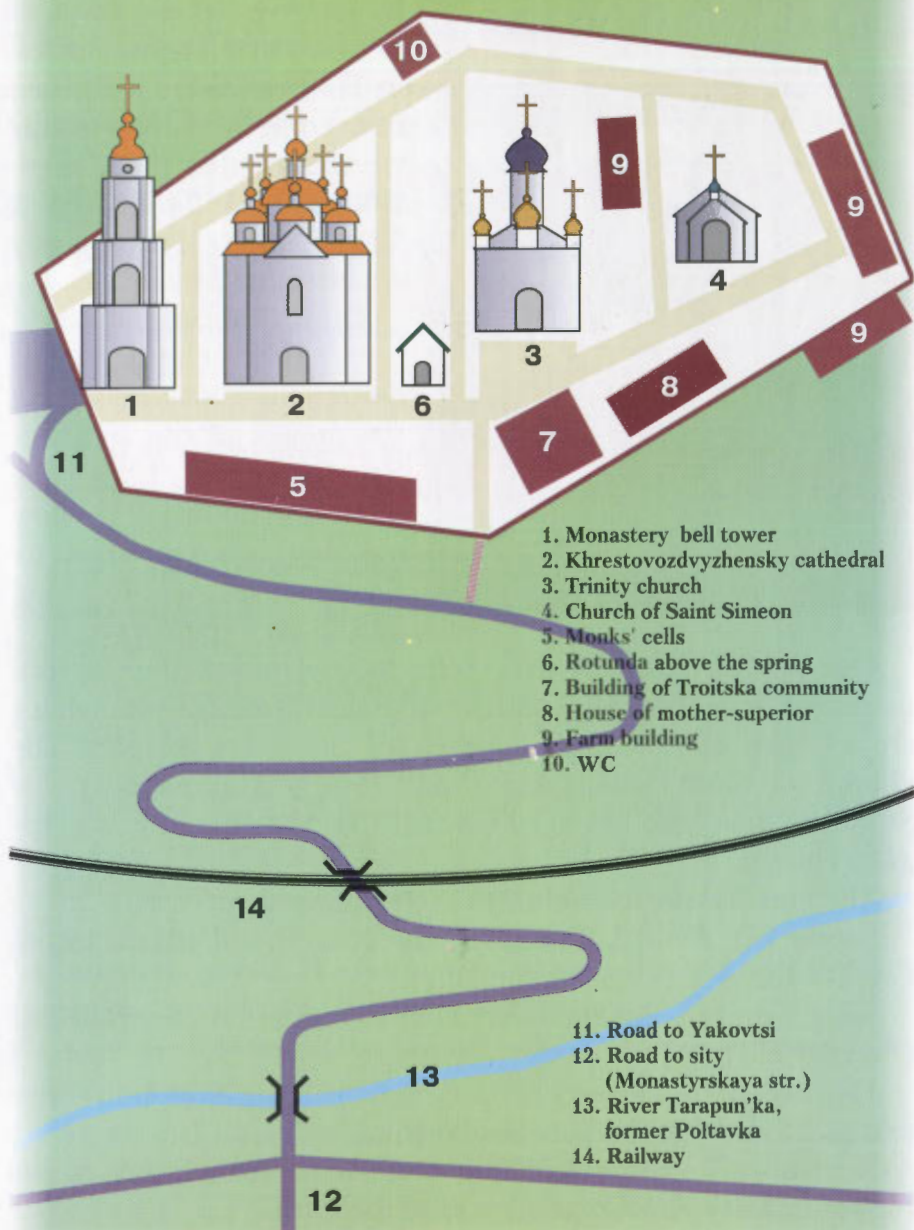
September 27 — Exaltation of the Honest and Resuscitating Cross of the God (cathedral holiday);

Saint Trinity — patronal festival of Troitsky (Trinity)cathedral (the date changes);

February 15 — memory of Saint Simeon, the God's follower — patronal festival of the Simeon cathedral;

November 6 — festival in honour of the miraculous icon of our Mournful Lady Rapture of all ends of the Earth.

Diagram Map of Poltava Khrestovozdvyzhensky Monastery

1. Monastery bell tower
2. Khrestovozdvyzhensky cathedral
3. Trinity church
4. Church of Saint Simeon
5. Monks' cells
6. Rotunda above the spring
7. Building of Troitska community
8. House of mother-superior
9. Farm building
10. WC

11. Road to Yakovtzi
12. Road to sity (Monastyrskaya str.)
13. River Tarapun'ka, former Poltavka
14. Railway

**With the blessing of Right Reverend bishop
of Poltava and Myrhorod Philipp**

This guide-book, worked out as a tour itinerary, will be useful to you while getting acquainted with a unique monument of Ukrainian Baroque architecture – the monastery of the Exaltation of the Cross in Poltava city.

The most important landmarks in the history of the monastery are italicized in the text. Besides the mark* indicates the objects which are to be given the greatest attention – architectural monuments of national importance.

The guide-book is published in the framework of the City different-branch complex programme «Tourist Poltava» for 2008-2010 in honour of the 1020th anniversary of Kyiv Rus christening.

- © *Text author and compiler – Vitaliy Pavlov*
- © *Computer design and printing – Serhiy Govorov*
- © *Translation into English – Tamara Pankova*
- © *Photographs – Vyacheslav Samsonov
and Serhiy Govorov*

ЛІТЕРАТУРА:

1. Раина Могилянка, княжна Вишневецкая. // Киевская Старина. — 1887. — Т. 19 /Ноябрь/. — с. 6.
2. Сборник сведений о Полтавской губернии. Составил А.В.Богданович. — Полтава, 1877. — с. 75.; Астряб М.Г. Лубенский Мгарский Свято-Преображенский монастырь. //Труды Полтавской Ученой Аривной Комиссии /ТПУАК/. — Вып. 13. — Полтава, 1915. — с. 46.
3. Данилевский Г.П. Полтавская старина. //Журнал Министерства Народного Просвещения. — 1856. Февраль. — с. 15.
4. Павловский И.Ф. Очерк деятельности Малороссийского генерал-губернатора князя А.Б.Куракина (1802-1808 гг.). — Полтава, 1914. — с. 10.
5. Путеводитель по Полтаве. — Полтава, 1909. — с. 21.
6. Павлов Віталій. До питання щодо поранення шведського короля Карла XII напередодні Полтавського бою: висвітлення проблематики та спроба систематизації на основі дореволюційної і радянської історіографії. //Карл XII: постать на тлі епохи. Матеріали наукового семінару (22-24 квітня 2002 року). 36. статей. — Полтава, 2002. — с. 61-67.
7. Русская военная старина. // Военный Сборник. — 1909. Год. 52. — № 7. — с.246.
8. Павловский И.Ф. Шведская Могила. — Полтава, 1910. — с. 23.
9. Жук В.Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. — Полтава. — 1993. — с. 12.
10. Преосвященный Илларион, епископ Полтавский и Переяславский. //Полтавские Епархиальные Ведомости. Часть неофициальная. — 1895. — № 16. — с. 564.
11. Несвіцький О.Полтава у дні революції та в період смути 1917-1922 років. — Полтава, 1995. — с. 112, 250.
12. Жук В.Н. Хрестовоздвиженський монастир у Полтаві. //Пам'ятки України. — 1992. — № 2-3. — с. 108-109.
13. Полтавщина. //Енциклопедичний довідник. За ред. А.Кудрицького. — К., 1991. — с. 779.
14. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом и настоящем. Вып. 1. — Полтава, 1901. — с. 163.
15. Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. — Полтава, 1902. — с. 187.
16. Есипов. Г.В. Путешествие императрицы Екатерины II в южную Россию в 1787 году. //Киевская Старина. — 1892. Т. XXXVI (Февраль). — с. 303.
17. Полтавский Крестовоздвиженский монастырь. — Полтава, 1911. — с. 3.
18. Жук В.Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. — Полтава. — 1993. — с. 8.
19. Жук В.Н. Хрестовоздвиженський монастир у Полтаві. //Пам'ятки України. — 1992. — № 2-3. — с. 108.
20. Рудинський М.Я. Архітектурне обличчя Полтави. — Полтава, 1992. — с. 11.
21. Нестуля О.О. Доля церковної старовини в Україні 1917-1941 років. — К., 1995. — с. 130.
22. Полтавский Крестовоздвиженский монастырь. — Полтава, 1911. — с. 7.
23. Полтавские Святители Амвросий и Афанасий. // Полтавские Епархиальные Ведомости. Часть неофициальная. — 1886. — № 13. — с. 511-527.
24. Полтавский Крестовоздвиженский монастырь. Составил П.Мазанов. — Полтава, 1891. — с. 8.
25. Бучневич В.Е. Записки о Полтаве и ее памятниках. — Полтава, 1902. — с. 186.
26. Павловский И.Ф. Полтавцы: иерархи, государственные и общественные деятели, благотворители. — Полтава, 1914. — с. 194-195.
27. Храм во имя преподобного Сампсония Странноприимца на поле Полтавской битвы. //Полтавские Епархиальные Ведомости. Часть неофициальная. — 1894. — № 21. — с. 869.

**Адреса монастиря:
Україна, 36017, м. Полтава,
вул. Свердлова, 2а
тел. (05322) 7-90-59**

**Monastery address:
2a, Sverdlova str., Poltava,
36017, Ukraine
phone (+38 05322) 7-90-59**